

Mączak, Antoni

"Ämterhandel im Spätmittelalter und im 16. Jahrhundert. Refarate eines internationalen Colloquiums in Berlin vom 1. bis 3. Mai 1980", wyd. Ilia Mieck, Berlin 1984 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 77/4, 794-797

1986

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

podporządkowujących swe działania centralnym założeniom propagandowym Stolicy Apostolskiej.

Wiek XVII ze swymi sprzecznościami to temat kolejnego, trzeciego już, numeru. Przegląd — choć niestety bardzo lapidarny — dotychczasowych prób patrzenia na to stulecie kontrowersyjnego kryzysu daje Aldo De Maddalena. Pozostali autorzy, co było do przewidzenia przy takim sformułowaniu tematu, poruszają zagadnienia bardzo różnorodne — od religijności (Massimo Mussini) poprzez problematykę gospodarczą (Marco Bianchini, Alberto Guenzi, Dante Bolognesi) i społeczną (Fabio Giusberti) aż po demografię (Carlo Marco Bel-fanti, który w cennych zestawieniach tabelarycznych wykazał ówczesną stagnację — z wyjątkiem Piemontu, Sabaudii i Sycylii — stanu zaludnienia większości Półwyspu Apenińskiego.

Tom czwarty — „Zarząd domu, władze miasta”, poświęcony jest specyficznemu gatunkowi piśmiennictwa — podręcznikom rządzenia, czy też zarządzania organizmami społecznymi różnej skali — od prywatnej siedziby i skupionego w niej dworu po republiki miejskie, czy księstwa. Ponieważ bogactwo tego typu literatury wydaje się być italską specjalnością, zamieszczone teksty w zasadzie nie wykraczają — w sensie geograficznym — poza półwysep, natomiast chronologicznie śledzą dzieje owego gatunku, określanego mianem *economica* od starożytności (Carlo Natali, Marco Bianchini), poprzez średniowiecze (Roberto Lambertini) i czasy nowożytne (Daniela Frigo), aż po początki epoki przemysłowej (Adriana Chemello).

Ukontentowani otwartością i przystępnością formuły „Cheirona” oraz różnorodnością podejmowanej na jego łamach tematyki z niecierpliwością oczekujemy na ukazanie się następných numerów. W bieżącym roku będą to: zbiór studiów na temat zjawiska patronatu i klienteli w Europie nowożytnej („Padrini e clienti nell'Europa moderna”) oraz tom poświęcony modlitwie — formule życia wewnętrznego towarzyszącej ludzkości od czasów starożytnych po dzień dzisiejszy, analizowanej w skrajnych sytuacjach kryzysu i zewnętrznego zagrożenia („Tra uomini e dei: la preghiera”). W dalszych planach parmeńskich wydawców znajduje się analiza relacji człowieka i tworzonych przez niego maszyn („Da Dedalo a oggi: per una storia degli automi”) oraz — znowu odwiecznej — skłonności ludzi obojga płci do upiększania, przy pomocy kosmetyków, własnego wyglądu („La maschera del viso: la cosmesi”).

Wojciech Tygielski

Ämterhandel im Spätmittelalter und im 16. Jahrhundert. Referate eines internationalen Colloquiums in Berlin vom 1. bis 3. Mai 1980. Studien aus dem Forschungsprojektschwerpunkt „Soziale Mobilität im frühmodernen Staat: Bürgertum und Ämterwesen” am Fachbereich Geschichtswissenschaften der Freien Universität Berlin, Band 3, wyd. Ilja Mieczk. „Einzelveröffentlichungen der Historischen Kommission zu Berlin” t. 45, Colloquium Verlag, Berlin 1984, s. XII, 294, 6 nlb.

Sprzedż urzędów zdaje się budzić w ostatnich dekadach niemal tyle zainteresowania wśród historyków, ile okazywali jej prawnicy — zwłaszcza we Francji — w czasach Henryka IV i Ludwika XIII. Podobnie też podzielone są zdania na temat politycznych i społecznych skutków rozpowszechnienia się tego zjawiska w Europie (i zamorskich posiadłościach europejskich metropolii). Najszersza dyskusja rozgorzała w odniesieniu do XV—XVII w., w związku ze sporem o genezę i istotę nowożytnego państwa, jednak najciekawszym może głosem był artykuł

Paula Veyne „Clientèle et corruption au service de l'État: la vénalité des offices dans le Bas-Empire romain”¹. Charakterystyczne jest tu połączenie trzech zjawisk: klientelizmu, korupcji i sprzedawalności urzędów. W takim układzie dyskutuje się dziś problem urzędów nowożytnych, dodając jeszcze zagadnienie interesów fiskusa.

Omawiany tom jest drugim, który w Berlinie Zachodnim poświęcono *Ämterkäufllichkeit*; poprzedni (owoc konferencji w r. 1978) ukazał się w tej samej serii w 1980². Materiały zostały ułożone wedle krajów: część I, Kuria Rzymska; II, Francja i Niderlandy; III, Kastylia i kolonie Hiszpanii w Ameryce; IV, Anglia, wreszcie V, Rzesza. Nie sposób streszczać wniosków wszystkich autorów i prezentować stosowanych przez nich metod. Zaznaczymy jedynie sprawy, które wydały nam się najciekawsze; specjalista i tak sięgnie do samej książki.

Artykuły poświęcone Kurii mają różnoraki charakter. Bernhard Schimmelpfennig (Augsburg) dla przełomu XV i początku XVI w. daje studium analityczne uzupełnione obszernymi załącznikami przedstawiającymi rozmiary zjawiska, ceny urzędów itd.³ Wolfgang Reinhard (Augsburg także) przedstawia szkic syntetyczny — przegląd stanu badań, w którym dzięki głównie swej gruntownej monografii „Papstfinanz und Nepotismus unter Paul V. (1605—1621)” *magna pars fuit*⁴. Obok próby ujęcia skali zmian — wzrostu — zjawiska między 1520 a 1666 i rozważań źródłoznawczych otrzymujemy charakterystyczny dla tego autora końcowy ustęp analityczny dotyczący strategii rodzinnej Borghese.

Czterostronnicowy przyczynek Brigide Schwarz (Hannover) dotyczy głównie zjawisk prawno-organizacyjnych, które umożliwiły w XIV w. *resignationes in favorem* i *permutationes* urzędów. Szerzej i na rozległym tle poruszyła ta autorka te sprawy w swym wykładzie inauguracyjnym w r. 1979, opublikowanym jednak pięć lat później⁵.

Część francusko-niderlandzka zawiera trzy rozprawy: Françoise Autrand (Paryż) o wzajemnym przekazywaniu urzędów (*resignatio in favorem*) głównie w Parlamencie Paryskim⁶; Kuno Böse (Berlin) o *vénalité des offices* we Francji XIV—XVI w.⁷; wreszcie Michael Erbe (Berlin) o Niderlandach⁸. We wszystkich artykułach dominuje aspekt społeczny, przy czym ujęcie Bösego uważamy za szczególnie pożyteczne. Autor zestawia argumenty *pro* i *contra* tezmom J. R. Majora o słabości francuskiej monarchii w okresie renesansu, uchylając się jednak od wydania zdecydowanej opinii. Warto przy okazji zauważyć, że ta niezwykle

¹ „Annales. Économies, Sociétés, Civilisations” t. 36, 1981, z. 3.

² *Ämterkäufllichkeit: Aspekte sozialer Mobilität im europäischen Vergleich (17. und 18. Jahrhundert)*, wyd. K. Malettke, współpraca A. M. Birkego i I. Mieccka, „Einzelveröffentlichungen der Historischen Kommission zu Berlin” t. 26, Berlin 1980.

³ *Der Ämterhandel an der römischen Kurie von Pius II zum Sacco di Roma (1458—1527)*.

⁴ *Der Ämterhandel in Rom zwischen 1534 und 1621*. Tegoż autora *Papstfinanz und Nepotismus* (2 t.) ukazała się w Stuttgarcie w 1974 r. Bardzo cenny jest też artykuł *Staatsmacht als Kreditproblem*, „Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte” t. 61, 1974.

⁵ *Die Entstehung der Ämterkäufllichkeit an der Römischen Kurie. Też autor-ki Ämterkäufllichkeit, eine Institution des Absolutismus und ihre mittelalterlichen Wurzeln, [w:] Staat und Gesellschaft im Mittelalter und in der früher Neuzeit*, Göttingen 1983, s. 176—196.

⁶ *Vénalité ou arrangements de famille: La résignation des offices royaux en France au XVème siècle*.

⁷ *Die Ämterkäufllichkeit in Frankreich vom 14. bis 16. Jahrhundert*.

⁸ *Aspekte der Ämterkäufllichkeit in den Niederlanden im späten Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*.

ciekawa dyskusja, w której przeciwny biegun poglądów reprezentuje rozprawa Federico Chabod „Czy istniało państwo renesansowe?”⁹, cierpi wciąż na ograniczenie do ram Francji. Spory wokół państw Rzeszy, modernizacji Anglii, jednoczenia się monarchii hiszpańskiej czy wreszcie stosunku państw Europy środkowo-wschodniej do modeli zachodnich¹⁰ toczą się po osobnych torach.

M. Erbe potwierdza dla przedrewolucyjnych i następnie habsburskich Niderlandów wielkie znaczenie nabywania urzędów jako inwestycji prowadzącej do nobilitacji. Zarazem szlachta znajdowała miejsce w strukturze urzędniczej — stosownie do swego stanu. Zdaniem autora obsadzanie urzędów szlachtą miało — za Karola V — znaczenie dla ukształtowania ogólnoniderlandzkiej państwowości (*Staatsverband*); jednak wymogi modernizacji zmusiły tego cesarza, a po nim Filipa II, do nominacji coraz liczniejszych fachowców-prawników. Było to nieuniknione wobec wyraźnej tendencji centralistycznej monarchów. Autor odsyła do bardzo cennego zbioru artykułów na temat biurokracji i biurokratyzacji w „*Tijdschrift voor geschiedenis*” i zapowiada rychło wyniki szerokich badań prozopograficznych na temat grup urzędniczych¹¹.

Tematyka hiszpańska temu obraca się wokół miast. Joachim Böer (Marburg) pisze o miastach kastylijskich, zaś w artykule Reinharda Liehra (Berlin) mowa przeważnie o miastach kolonialnych¹². Zagadnienie wykracza jednak poza mury miejskie, a to z racji roli, jaką zwłaszcza 18 większych miast Kastylii grało w Kortezach i systemie fiskalnym tego królestwa¹³. Zresztą stanowiska rajców interesowały także szlachtę, a w skrajnym przypadku (autor przytacza go za A. Domínguez Ortizem) diuk Medinaceli kupił stanowisko *alguacil mayor* Sewilli za 160 tys. dukatów (s. 155).

O Anglii mowa w dwóch referatach i komunikacie. Karl Schnith (Monachium) przedstawia stan badań w zakresie XII—XIV w.; Robin L. Storey (Nottingham) pisze o dwóch następnych, akcentując prereformacyjną genezę *quasi* dziedziczności niektórych urzędów lub raczej tradycji urzędowania w danym resorcie. Zarówno Storey jak Adolf M. Birke (Bayreuth) w swym głosie w dyskusji akcentują ciągłość angielskiego systemu rekrutacji, warunków zatrudnienia i socjalnego charakteru urzędów od epoki prereformacyjnej aż do reform XIX w. Jest to jednak powszechnie przyjęte stanowisko¹⁴.

O Niemczech traktują Wolfgang Ribbe (Berlin) i Reinhard Heydenreuter (Monachium), odpowiednio o Marchii Brandenburskiej i Bawarii. Dołączony głos w dyskusji Petera-Michaela Hahna (Berlin) jest w istocie jednym jeszcze

⁹ *Y a-t-il un État de la Renaissance?*, [w:] *Actes du Colloque sur la Renaissance*, Paris 1958. Referat wielokrotnie tłumaczony.

¹⁰ Por. artykuł Gottfrieda Schramma, *Polen — Böhmen — Ungarn: über-nationale Gemeinsamkeiten in der politischen Kultur des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit*, PH t. LXXVI, 1985, z. 3, s. 417 nn.

¹¹ *Bureaucratië en bureaucratisering — voornamelijk tijdens het Ancien Régime*, wyd. H. Kossmann, D. J. Roorda i H. de Schepper, „*Tijdschrift voor geschiedenis*” t. 90, 1977, s. 301—536.

W załączeniu do powyższych referatów zamieszczono także głos w dyskusji Klausa Malettke (Marburg), *Zur zeitgenössischen Verwendung der Termini „office” und „officiers” vom 14. bis zum frühen 17. Jahrhundert in Frankreich*.

¹² *Ämterhandel in kastilischen Städten i Ämterkäuflichkeit und Ämterhandel im kolonialen Hispanoamerika*.

¹³ Por. ostatnio C. Jago, *Habsburg Absolutism and the Cortes of Castile*, „*American Historical Review*” t. 86, 1981, s. 307—326.

¹⁴ *Zum Problem des Ämterkaufs in England vom 12. zum 14. Jahrhundert; England: Ämterhandel im 15. und 16. Jahrhundert* (tekst niemiecki). A. M. Birke, *Zur Kontinuität des Ämterhandels in England*. Należałoby jednak wspomnieć o przerwaniu ciągłości zjawiska w okresie Commonwealth (*Interregnum*).

referatem¹⁵. Przedstawia on — rzecz cenna — nie stosunki prawne lecz (wychodząc od osób i konkretnych przypadków) strategię uzyskiwania urzędów i stopień zainteresowania różnych grup mieszczaństwa i szlachty tymi stanowiskami.

Podsumowanie dyskusji, którego dokonał Michael Erbe, dotyczy raczej społecznej niż prawnej roli procederu sprzedaży urzędów, zjawisk rynkowych (gra podaży i popytu), wreszcie wpływu tego systemu na siłę państwa i na wyrabianie się świadomości zawodowej czy stanowej grupy urzędniczej. Tej ostatniej sprawie poświęcono w tomie tylko dwa zdania: *Der Ämterhandel stärkte nachhaltig das Selbstbewusstsein des unabhängigen, dem Wohl des Ganzen verpflichteten Beamten, eine Konsequenz, die bis in die Gegenwart fortwirkt, in welcher der staatliche Amtsträger in vieler Hinsicht dem Typus des 'officier' viel mehr entspricht als dem des 'commissaire'. Beide Typen zusammen erst ergaben den modernen Beamten, wie es bereits Otto Hintze in seinen Studien gezeigt hat* (s. 278). Ponieważ oba typy urzędnika w znacznym stopniu wyczerpują możliwości, jest niemal oczywiste, że z nich wyrósł „nowoczesny urzędnik”. Jednak budzi wątpliwości wywód jego genealogii z instytucji sprzedawalności urzędów (przynoszącej niezależność) i zakładanie, że ów system zobowiązywał ich posiadaczy *dem Wohl des Ganzen*. Właśnie przy tak szerokich uogólnieniach należy brać pod uwagę konteksty społeczno-ustrojowe, bowiem pozycje urzędników jako grup interesów przedstawiały się odmiennie np. w Anglii i we Francji XVIII w.; posiadacze radcostw Parlamentu Paryskiego byli motywowani inaczej niż dzierżawcy cel czy innych dochodów korony. Państwa *ancien régime*'u były bardziej zróżnicowane niż to by zakładała jednolita formuła „posiadacza urzędu”. W odniesieniu jednak do stuleci omawianych w recenzowanej tu książce można by szukać wspólnego mianownika w słabości instytucji centralnych i dysproporcji tempa wzrostu aparatu administracyjnego w stosunku do wskaźników demograficznych, produkcji czy obrotów handlu. W jednych krajach (Rzeczpospolita utrzymała się jako jedyny *casus* długotrwały) nieformalna sprzedaż urzędów była przejawem realizacji rządów stanowych; szukając analogii z prawem cywilnym — był to, przynajmniej w zakresie dzierżawy starostw, podział zysków z posiadania Rzeczypospolitej, bez podziału jej substancji. W państwach silniej scentralizowanych sprzedaż urzędów ułatwiała stosunkowo taną rozbudowę aparatu władzy. Wszędzie zaś sprzyjała tworzeniu się lokalnych oligarchii. Te pospieszne tezy wskazują jedynie linię rozumowania i interpretacji zjawiska, która wydaje się nam bardziej owocna niż bilansowanie walorów i mankamentów *Ämterkäuflichkeit*.

Z krótkiego streszczenia stanowisk reprezentowanych w dyskusji zdaje się wynikać, że wymiana zdań była ożywiona i toczona na szerokiej płaszczyźnie porównawczej. W mniejszym stopniu wynika to z tekstu referatów, które raczej słabo akcentują rozbieżności poglądów. Znaczący przedmiot nie znajdzie w tym tomie wielu nowych informacji i wyników poszukiwań źródłowych. Przywołano tu jednak bardzo obfitą literaturę, także spoza ścisłego tematu. Waga problemu i godna uwagi dyscyplina tematyczna referentów zapewniają materiałom tej sesji miejsce w literaturze państwa europejskiego przełomu średniowiecza i początków nowożytności¹⁶.

Antoni Mączak

¹⁵ *Burg- und Ämterverpfändungen in der Mark Brandenburg; Probleme des Ämterkaufs in Bayern; Landesherrliches Amt und Stadtbürgertum in Brandenburg im 16. Jahrhundert.*

¹⁶ Tom został wydany z właściwą tej serii starannością, zaopatrzonej w indeks rzeczowy i osobowy (z pominięciem nazwisk autorów). Spis rzeczy wykazuje drobne niezgodności z tytułami referatów w tekście.